

Tradition og fornyelse

Om arbejdet med revision af den danske gudstjenesteordning.

af *Holger Villadsen*

Manuskript til artikel i Helsingør Stiftsbog 1989. Den trykte form afviger på nogle punkter fra efterfølgende manuskript, og i stiftsbogen fik artiklen en anden titel: »Arv og ændring« (s. 59-64).

Indbold

Indledning	1
Udgangspunktet	2
Arbejdet	3
Tendenser	4
Slutning	5

Indledning

Sidste år, i 1988, udkom en bog med ritualer for de biskoppelige handlinger: præstevielse, provsteindsættelse, bispevielse og kirkeindvielse. Bogen indeholder nye ritualer autoriseret ved kongelig resolution af 6. marts 1987. Forud er gået et udvalgsarbejde i kirkeministeriets liturgiske kommission, der i 1978 afgav en betænkning om de biskoppelige handlinger, samt en drøftelse blandt biskopperne, der derefter har afgivet indstilling til kirkeministeriet om autorisation. Tilsvarende kan det forventes, at der i 1991 vil foreligge en ny revideret gudstjenesteordning i form af en alterbog og muligvis et alterbogstillæg, samt nye reviderede ordninger for dåb, skriftemål, konfirmation, vielse og begravelse (jordpåkæstelse). Ordningerne skal også på en eller anden måde også indarbejdes i salmebogen, og det vil i første omgang vel især ske i form af et tillæg til salmebogens tekstdel. Bibelselskabet arbejder i disse år på at få udarbejdet en ny autoriseret dansk bibeloversættelse og har meddelt, at man stiler mod, at den kan foreligge i 1991. Såfremt det ellers er muligt, vil det være mest praktisk at koordinere udgivelsestidspunkterne for den planlagte nye bibeloversættelse og den nye alterbog og ritualbog, fordi en væsentlig del af alterbogen udgøres af bibeltekster, og fordi der også i ritualerne indgår adskillige bibelcitater.

Bibeloversættelser kommer ikke dalende af sig selv ned fra himlen, men der går forud et stort stykke arbejde. Tilsvarende gælder for alterbøger og ritualbøger. Og jeg skal i det følgende forsøge i korthed at give et indtryk af den seneste fase i arbejdet med revision af den danske gudstjenesteordning, og antyde lidt af de tendenser, der ser ud til at tegne sig. Biskopperne er i færd med at vurdere erfaringerne med forsøgsanvendelsen af Forslag til Alterbog 1985 og på baggrund heraf udarbejde en indstilling til autorisation af ny alterbog og nye ritualer. Som hjælp til dette arbejde har jeg været "udlånt som liturgisk sekretær". I perioden 1. august 1988 til 31. juli 1989 var jeg udlånt fuldtids fra min almindelige sognepræstestilling, mens jeg for tiden kun er frigjort i begrænset

omfang fra mine almindelige forpligtelser. Det er i denne egenskab af midlertidig "liturgisk sekretær", at jeg af redaktionen af Helsingør Stiftsbog er blevet bedt om at skrive en artikel om den fase af arbejdet, som pågår lige for tiden. Da arbejdet ikke er afsluttet endnu, er det ifølge sagens natur ikke muligt at give en afsluttet fremstilling. Der er stadigvæk punkter der er under overvejelse, og supplerende materiale der skal fremskaffes og vurderes og bearbejdes. Arbejdet er dog allerede på nuværende tidspunkt (august 1989) forholdsvis langt fremme, og det ser ud til, at der vil kunne fremlægges et fuldstændigt forslag til offentlig høring i efteråret 1990.

Udgangspunktet

I arbejdet med at udarbejde en ny dansk bibeloversættelse er udgangspunktet forholdsvis klart. Bibelens omfang ligger fast i form af den gammeltestamentlige og nytestamentlige kanon. Og i hovedsagen er ligeledes den bibelske grundtekst et forholdsvis fast begreb. Det tekstkritiske arbejde med bibelhåndskrifterne pågår stadigvæk, men det vedrører normalt kun mindre detaljer.

Arbejdet med en ny gudstjenesteordning har ikke på samme måde som arbejdet med en ny bibeloversættelse et selvfølgeligt udgangspunkt, som skal "nyoversættes" eller revideres. Det er i princippet her et åbent spørgsmål, om man vil vælge at "nyoversætte" en gammel tekst, eller om man selv vil lave en hel ny "grundtekst". Eller sagt med andre ord: mens Bibelen har åbenbaringskarakter, betragter vi i princippet den kristne gudstjenestetradition, og herunder også den danske tradition, som i hovedsagen rent menneskelige traditioner. Dette princip er meget klart formuleret i den lutherske bekendelse fra Augsburg 1530, artikel 7 om kirken:

... Og til kirkens sande enhed er det tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Det er ikke nødvendigt, at der overalt er ensartede menneskelige

traditioner og riter og ceremonier, der er indstiftet af mennesker, sådan som Paulus siger ...

Men i praksis forholder vi os oftest anderledes til den liturgiske tradition og betragter den - og efter mit skøn med rette - som en slags grundtekst, der kan og skal nyoversættes. Den liturgiske "grundtekst" kan imidlertid aldrig opnå andet end relativ autoritet og findes desuden i mange forskellige og forholdsvis store varianter af samme tema. Så derfor er det noget væsentligt anderledes at foretage en liturgisk revision og fornyelse. Det umiddelbare forlæg er den eksisterende danske gudstjenesteordning og den eksisterende praksis, som ikke på alle punkter svarer til de formelle bestemmelser. Længere tilbage i den danske gudstjenestetradition står især Kirkeritualet fra 1685 og den tidligste danske efterreformatoriske tradition repræsenteret især ved Kirkeordinansen fra 1539. Herfra er der meget klare forbindelseslinjer den vestlige middelalderlige gudstjenestetradition. Endvidere den oldkirkelige og østlige arv.

Den liturgiske udvikling kan ikke entydigt betegnes som en fremskridtslinje. På flere punkter kan den også karakteriseres som en udvikling med tendenser til forfald og degeneration. Og derfor kan aktuel liturgisk fornyelsesarbejde ofte få karakter af en restaureringsproces, hvor man søger tilbage i traditionen for at genopdage og genfinde værdifulde træk, som i tidens løb er gået tabt. Men en sådan restaureringsproces kan ikke være et mål i sig selv, hvor det at noget er gammelt er en værdi i sig selv. Det må underkastes en aktuel kritisk vurdering. Og en levende tradition består ikke kun i at gentage og genskabe, men også i at nyskabe.

På nuværende tidspunkt er arbejdet med revision af den danske gudstjenesteordning imidlertid ikke inde i en fase, hvor det er tid til at søge langt tilbage eller restaurere eller nyskabe vidt og bredt. Den mulighed har stået mere eller mindre åben for de to liturgiske kommissioner, der har arbejdet her i Danmark 1953-63 og 1970-87. Tiden er i stedet nu inde til at forsøge at konkludere.

Men det betyder naturligvis ikke, at arbejdet med liturgisk fornyelse dermed er tilendebragt. Det er et arbejde, der vil fortsætte, og i tiden fremover sandsynligvis mere intenst end hidtil. Arbejdsgrundlaget for det aktuelle forsøg på en konklusion er i kronologisk rækkefølge:

- 1) Den nuværende gudstjenesteordning og gudstjenestepraksis
- 2) Den forrige liturgikommissions arbejde, især Prøvealterbogen fra 1958 og Prøveritualbogen fra 1963
- 3) Den seneste liturgikommissions arbejde, især Forslag til Alterbog 1985
- 4) Erfaringerne med prøveanvendelsen af alterbogsforslaget i perioden 1985-88

Da ovenstående er præmisserne for forsøget på at træffe en konklusion i form af en indstilling om autorisation af en revideret dansk gudstjenesteordning, kan det forudses på forhånd, at konklusionen ikke vil kunne komme til at indeholde meget nyt og hidtil uset. Det ligger uden for rammerne og målsætningen med revisionsarbejdet i den indeværende fase.

Arbejdet

Min første opgave som "liturgisk sekretær" var at gennemgå de indberetninger, der i de enkelte stifter var indhentet fra menighedsråd og præster i begyndelsen af 1988. Der er afgivet udtalelser fra ca. 450 pastorater. Heraf har ca. 250 pastorater anvendt alterbogsforslaget, mens ca. 200 ikke har anvendt forslaget. Skønsmæssigt har alterbogsforslaget i landet som helhed været anvendt i ca. 300-350 pastorater, svarende til ca. 20-25%, varierende i de enkelte stifter fra omkring 15% (eller måske lavere) til omkring 30%.

De fleste af indberetningerne er forholdsvis korte, 1-3 sider, og på de fleste punkter er de generelle tendenser forholdsvis sammenfaldende. Så sammenfaldende, at det efter et stykke tid i de

fleste tilfælde blev ret forudsigeligt, hvad der ville stå. Og den generelle tendens for landet som helhed ser heller ikke ud til at adskille sig meget fra det billede, der tegner sig, når man koncentrerer sig om et bestemt stift. En foreløbig kort arbejdsrapport blev forelagt på et bispemøde i november 1988, og i en lidt ændret og udvidet skikkelse trykt i tidsskriftet "Kritisk forum for praktisk teologi", nr. 35/1989.

Den anden del af arbejdet består i at medvirke som sekretær ved de ekstra bispemøder, der holdes hvert halve år, og hvor det primært er gudstjenesteordningen, der står på dagsordenen - selv om der selvfølgelig også kan være andre aktuelle emner, der skal afses tid til, og hvor jeg må lukke ørerne halvt i. På disse fælles bispemøder foregår den overordnede drøftelse og foretages en planlægning af arbejdet i de 3-4 underudvalg med hver 2-4 biskopper.

Underudvalgene arbejder imellem de fælles møder uafhængigt med hver sit område, og holder 1-2 møder efter behov, hvorefter der igen foregår en fælles drøftelse og udstikning af eventuelle justerede retningslinjer for underudvalgene. Sekretærens opgave i forhold til underudvalgene er at forberede arbejdsmateriale og oplæg til underudvalgsmøderne. Efter møderne skal oplæggene korrigeres og justeres på baggrund af beslutningerne på underudvalgsmøderne. Selv om der er en del møder, foregår det meste af sekretærens arbejde "bag skærmen" i det hjemmelavede liturgiske værksted, hvis væsentligste tekniske tilbehør er et antal arkivæsker af den autoriserede model (med indhold) og en Macintosh-computer. Jeg havde ikke på forhånd nogen erfaring med brug af computer, men havde en formening om, at i et arbejde af denne karakter måtte det være mere effektivt og rationelt at bruge en computer i stedet for at skulle renskrive de samme tekster mange gange eller sidde og klippe og klistre. I denne computer-verden ser der ud til at være 2 religioner: den IBM-kompatible og Macintosh. Jeg valgte den sidste - og mindre - religion, fordi jeg

ikke ville have noget, der var mere indviklet, end at jeg stort set kunne finde ud af det på egen hånd.

Tendenser

Inden for de sidste 20 år er der kommet nye gudstjenesteordninger i mange andre kirker, f.eks. i Den norske kirke 1977/1983 og i Svenska kyrkan 1986. Mange steder bliver disse nyordninger indført på en sådan måde, at de bliver obligatoriske fra en bestemt dato, og ældre ordninger bliver ugyldige. Ifølge dansk kirkeretlig tradition forbliver gamle ordninger fortsat gyldige, uanset hvad der måtte blive indført af nye ordninger. Det betyder, at nye ordninger kun kan vinde frem, hvis de kan opnå tilslutning i de enkelte sogne. Og at der er grænser for, hvor store forandringer der er mulighed for, hvis der fortsat skal opretholdes et fællesskab i Den Danske Folkekirke om gudstjenesteordning, salmebog og alterbog.

Et af hovedpunkterne i Forslag til Alterbog 1985 var indførelsen af gammeltestamentlige indgangslæsninger. Det ser ud til, at der er bred tilslutning til denne udvidelse i forhold til den nuværende alterbog, både blandt brugere og ikke-brugere af alterbogsforslaget. Og en kommende ny autoriseret alterbog vil sandsynligvis indeholde en dobbelt række af gammeltestamentlige læsninger svarende til de læsninger, der er anført i Forslag til Alterbog 1985. Men formentlig vil gudstjenesteordningen blive udformet således, at det ikke bliver obligatorisk i nyordningen at have en indledende gammeltestamentlig læsning. Og under alle omstændigheder vil det fortsat være en mulighed at anvende den nuværende autoriserede alterbog, hvor der jo kun undtagelsesvist er en gammeltestamentlig læsning som første læsning.

Et andet hovedpunkt i Forslag til Alterbog 1985 var reduktionen i antallet af evangelielæsninger fra 2 til 1, således at der kun læses det evangelium, hvorover der prædikes. Også dette punkt ser der ud til at være generel tilslutning til, både fra brugere og ikke-brugere. En forandring på dette punkt vedrører i store træk

ikke selve opbygningen af alterbog og salmebog, idet der fortsat vil være 2 tekstrækker med en tekst til henholdsvis 1. række og 2. række. Forandringen vedrører kun selve gudstjenesteordningen, hvor kravet om, at evangelielæsningen fra den "modsatte" række altid skal læses, sandsynligvis vil bortfalde. Muligheden af fortsat at have 2 evangelielæsninger vil igen under alle omstændigheder stå åben for de, der måtte ønske at holde sig til den nuværende gudstjenesteordning. Og formentlig vil muligheden også eksistere som et alternativ inden for den kommende gudstjenesteordning.

Et tredje hovedpunkt i Forslag til Alterbog 1985 var flytningen af epistellæsningen fra pladsen forud for evangelielæsningen til pladsen forud for velsignelsen som en udgangslæsning efter den afsluttende kollekt. Udtalelserne og vurderingerne er her meget delte. En del er positive over for ændringen, mens andre er negative. Langt de fleste af ikke-brugerne er kritiske eller afvisende, men det gælder også mange af de, der har afprøvet alterbogsforslaget. Konklusionen vil sandsynligvis blive, at det ikke er holdbart eller ønskeligt at indføre udgangslæsningen som et obligatorisk led af den kommende gudstjenesteordning. Og i alterbogen vil epistellæsningen formentlig blive anbragt mellem den gammeltestamentlige læsning og evangelielæsningen. Men det udelukker ikke muligheden af, at selve gudstjenesteordningen bliver udformet sådan, at der kan indplaceres en udgangslæsning efter nadveren og forud for velsignelsen. I givet fald vil afgørelsen blive overladt til lokal afgørelse, og praksis vil så vise, hvilken retning den danske gudstjenesteordning vil komme til at tage. Problemet herved kan være, om der hermed gives for store muligheder for variationer inden for dansk gudstjenesteordning, sådan at énheden og genkendeligheden anfægtes.

I Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog (autoriseret 1972) blev der mulighed for at anvende 3 forskellige nadverritualer: et kort nadverritual, en let revideret udgave af 1912-ritualerne og et udvidet nadverritual. På dette område bringer alterbogsforslaget fra 1985 ikke noget nyt. Det ser ud til, at valgmulighederne især

benyttes til at tage det udvidede ritual i anvendelse, og at der i hovedtræk er tilfredshed med muligheden for at vælge mellem 3 alternative nadverritualer. Det udvidede ritual fra 1972 er på flere punkter beslægtet med et tilsvarende ritual i Prøveritualbogen fra 1963, og det er under overvejelse i højere grad at anvende elementer fra 1963-ritualet i det udvidede nadverritual. Også på andre punkter kan det blive aktuelt med redigering af mindre detaljer i nadverritualerne; men det ser ikke ud til, at der i Folkekirken er bred interesse og baggrund for større forandringer i selve nadverturgien.

Det sidste hovedpunkt i Forslag til Alterbog 1985 var nye bønner til gudstjenestens indledning og afslutning: indgangsbøn, udgangsbøn og indledende kollekthøner. Her er igen holdningerne delte. Forslaget til ny udgangsbøn er hovedsageligt blevet modtaget positivt, mens omvendt forslaget til indgangsbøn er blevet kritiseret af de fleste. I udtalelserne kan konstateres en stor optagethed af ind- og udgangsbønnerne, og det må vel opfattes som et udtryk for, at disse bønner er blevet et gudstjenesteelement, der er rodfæstet i dansk tradition. Men det er nok hverken muligt eller ønskeligt at opretholde kun én ordlyd. I udtalelserne er der også et mindretal, der ønsker mulighed for, at ind- og udgangsbøn helt skal kunne bortfalde i forbindelse med en anden udformning af gudstjenestens indledning. Gudstjenesteordningen vil formentlig - i tilknytning til Prøveritualbogen 1963 - komme til at rumme en alternativ indledning med Kyrie (Herre, forbarm dig) og Gloria (Lovsangen) og samtidig mulighed for bortfald af indgangsbønnen.

I de fleste sogne, hvor Forslag til Alterbog 1985 har været afprøvet, ser den generelle holdning ud til at være, at de nye indledende kollekthøner repræsenterer en værdifuld fornyelse, men at der på den anden side er flere af bønnerne, der bør revideres i forhold til den forelagte form. I modsætning hertil forholder de fleste ikke-brugere sig kritisk til de nye kollekter. Konklusionen vil sandsynligvis blive, at de nuværende kollekthøner bør oprettholdes i en let revideret form, men at der desuden på en eller an-

den måde bør være mulighed for at anvende alternative rækker af kollekthøner, f.eks.: kollekterne fra alterbogsforslaget 1985, de gamle middelalderlige kollekter og biskop Johannes Johansens kollekter.

Slutning

Da de danske biskopper i 1949 udgav en Vejledning i Den danske Folkekirkes gudstjenesteordning med de autoriserede ritualer, skrev de til sidst i forordet, at det var deres håb, at vejledningen måtte virke "til gavn for en sund forening af fasthed og frihed i den kirkelige tjeneste". I den kommende gudstjenesteordning vil balancepunktet i forholdet mellem friheden og fastheden formentlig komme til at ligge anderledes end hidtil, idet der vil blive mere plads til friheden. At søge efter det rette balancepunkt mellem frihed og fasthed i dansk gudstjenesteordning er ikke udtryk for søgen efter et kompromis, hvor der skal tages hensyn til forskellige interesser; men det er udtryk for et forsøg på i vores tid at forene de to sider, der er lige afgørende for, at gudstjenesten kan nå sit mål: at blive en fælles folkelig handling, hvor menigheden/folket samles for at høre Guds ord og modtage sakramenternes nådegaver og svare i lovsang, bøn og bekendelse.